

UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE
ȘCOALA DOCTORALĂ „ISTORIE. CIVILIZAȚIE. CULTURĂ”

**EPOCA BRONZULUI TÂRZIU ȘI ÎNCEPUTURILE PRIMEI
EPOCI A FIERULUI ÎN BAZINUL RÂULUI NEGRU.**

Habitatul și cultura materială

REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT

Conducător științific

Conf. univ. dr. Zsolt MOLNÁR-KOVÁCS

Doctorand

József PUSKÁS

Cluj-Napoca

2025

Cuprins

CAPITOLUL 1. Introducere	6
1.1. Scopul și structura lucrării	6
1.2. Metodologie	7
1.3. Terminologia folosită	8
1.4. Problemele specifice cercetării culturilor bronzului târziu.....	9
CAPITOLUL 2. Cadrul geografic	11
2.1. Limitele zonei studiate – geologie și geografie.....	11
2.2. Clima	15
2.3. Rețeaua hidrografică – râuri, pâraie, mlaștini, izvoare	16
2.4. Solurile	17
2.5. Flora și fauna.....	19
2.6. Resurse minerale	21
2.7. O încercare de reconstituire a mediului natural din epoca bronzului târziu.....	22
2.7.1. Clima.....	23
2.7.2. Flora și fauna.....	25
2.7.3. Suprafețe acoperite permanent sau temporar cu apă.....	32
2.7.4. Impactul uman asupra mediului natural în epoca bronzului târziu.....	34
CAPITOLUL 3. Cronologie și periodizare.....	35
3.1. Cultura Noua	36
3.1.1. Cronologia relativă	37
3.1.2. Cronologia absolută.....	43
3.2. Cultura Gáva	47
3.2.1. Cronologia relativă	48
3.2.2. Cronologia absolută.....	50
3.3. Concluzii	53
CAPITOLUL 4. Istoricul și stadiul cercetărilor	56
4.1. Cultura Noua	57
4.1.1. Donații	58
4.1.2. Săpături arheologice	60
4.1.3. Periegheze arheologice	61

4.2. Cultura Gáva	62
4.2.1. Donații	63
4.2.2. Săpături arheologice	64
4.2.3. Cercetări de teren.....	66
CAPITOLUL 5. Habitatul	68
5.1. Căi de comunicare.....	68
5.1.1. Studii de caz.....	69
5.2. Amplasarea așezărilor – considerații geografice.....	76
5.3. Așezările culturii Noua.....	80
5.3.1. Amplasarea și rețeaua, extinderea și intensitatea așezărilor în zona studiată.....	80
5.3.2. Structura internă a așezărilor	82
5.3.2.1. Locuințe	85
5.3.1.2. Instalații de foc.....	89
5.3.1.3. Gropi	89
5.3.1.4. ”Cenușare”	91
5.4. Așezările culturii Gáva.....	96
5.4.1. Amplasarea așezărilor, rețeaua de așezări în zona studiată	96
5.4.2. Așezări deschise	99
5.4.2.1. Structura internă a așezărilor	100
5.4.2.1.1. Locuințe, construcții.....	100
5.4.2.1.2. Instalații de foc	102
5.4.2.1.3. Gropi.....	103
5.4.2.1.4. ”Cenușare”	103
5.4.3. Așezări fortificate	104
5.4.3.1. Structura internă.....	105
5.4.3.1.1. Structuri defensive.....	107
5.4.3.1.2. Locuințe, anexe, ateliere.....	108
5.4.3.1.3. Instalații de foc	112
5.4.3.1.4. Gropi.....	114
5.5. Concluzii	114
CAPITOLUL 6. Cultura materială	117

6.1.	Cultura Noua	119
6.1.1.	Ceramica	119
6.1.1.1.	Forme de vase	120
6.1.1.2.	Motive de ornamentare	135
6.1.1.3.	Obiecte de lut	141
6.1.2.	Obiecte de piatră	142
6.1.3.	Obiecte de os	143
6.1.4.	Metalurgia	144
6.1.4.1.	Urme de prelucrare a bronzului	146
6.1.4.2.	Tipare de turnat	146
6.1.4.3.	Obiecte de metal	148
6.1.4.3.1.	Celturi	148
6.1.4.3.2.	Seceri cu cârlig	149
6.1.4.3.3.	Topor cu disc	152
6.1.4.3.4.	Topor cu disc și spin	153
6.1.4.3.5.	Ace	154
6.2.	Cultura Gáva	154
6.2.1.	Ceramica	154
6.2.1.1.	Forme de vase	155
6.2.1.2.	Motive de ornamentare	177
6.2.1.3.	Obiecte de lut	198
6.2.2.	Obiecte de piatră	202
6.2.3.	Obiecte de os și corn	203
6.2.4.	Metalurgia	203
6.2.4.1.	Urme de prelucrare a bronzului	204
6.2.4.2.	Tipare de turnat	205
6.2.4.3.	Obiecte de bronz	206
6.2.4.3.1.	Spade	206
6.2.4.3.2.	Celturi	209
6.2.4.3.3.	Seceri	218
6.2.4.3.4.	Ciocan	220

6.2.4.3.5. Topor cu aripioare	220
6.2.4.3.6. Cuțit.....	220
6.2.4.3.7. Vârfuri de lance.....	221
6.2.4.3.8. Podoabă	223
6.2.4.3.9. Falere.....	223
6.2.4.3.10. Brățări / inele de picior.....	224
6.2.4.3.11. Bare în formă de verigă.....	225
6.2.4.3.12. Fibule.....	225
6.2.4.3.13. Ceașcă de bronz.....	227
6.2.4.4. Obiecte de fier.....	229
6.2.4.4.1. Topor cu aripioare	230
6.2.4.4.2. Topoare bipen.....	230
6.2.4.4.3. Celt	231
6.2.4.4.4. Topor	231
6.2.4.4.5. Cuțite	232
6.2.4.4.6. Daltă	232
6.2.4.4.7. Bare de fier	232
6.3. Concluzii	233
CAPITOLUL 7. Rit și ritual funerar.....	236
7.1. Ritul și ritualul funerar al culturii Noua	237
7.2. Ritul și ritualul funerar al culturii Gáva	240
CAPITOLUL 8. Concluzii.....	242
9. Bibliografie	246
10. ANEXE	280
ANEXA 1. Catalogul descoperirilor	281
ANEXA 2. Tabel 1. Tabelul așezărilor din epoca bronzului târziu discutate în cadrul tezei.	388
ANEXA 3. Tabel 2. Tabelul ”cenușarelor” aparținând culturii Noua din zona de cercetare..	392
ANEXA 4. Tabel 3. Tabelul ”cenușarelor” aparținând culturii Gáva din zona de cercetare..	394
ANEXA 5. Lista Figurilor și a Planșelor	395
11. PLANȘE	402

Scopul acestei lucrări este de a analiza o perioadă a epocii bronzului, anume epoca bronzului târziu, într-o microzonă bine delimitată, situată la marginea arcului Carpaților Răsăriteni. Perioada de timp cercetată este cuprinsă între cca. 1600 și 850 î. Chr., acoperind evoluția culturilor Noua și Gáva.

Materialul prelucrat constă mai ales din piese care fac parte din colecția Muzeului Național Secuiesc și a Muzeului Național al Carpaților Răsăriteni, dar și obiecte (mai ales de metal) care se păstrează în diferite instituții din țară (ex. Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei sau Muzeul de Istorie Aiud). Un alt obiect al cercetărilor este de a introduce în circuitul științific materialele inedite aparținând epocii bronzului târziu din Depresiunea Târgu Secuiesc. Stadiul cercetărilor din bronzul târziu a rămas, din nefericire, din mai multe aspecte, la nivelul deceniilor 1960-80. În lucrările respective au fost selectate piesele cele mai reprezentative, făcând posibilă cunoașterea numai a unui segment restrâns a materialului, rezultând concluzii superficiale sau parțiale. Așa se poate întâmpla ca, în lipsa noilor cercetări, studiile recente să se bazeze în multe cazuri pe publicații redactate la nivelul anilor '60, rezultând un fel de *terra incognita* a epocii bronzului din partea sud-estică a Transilvaniei. În cadrul acestei lucrări ne-am propus și o sistematizare, o tipologizare și plasarea materialului nu numai într-un context cultural, dar și geografic.

Din punct de vedere al terminologiei folosite în lucrarea de față denumirea de „Hallstatt” a fost în mod conștient omisă, fiind considerată depășită și potențial înșelătoare. Cu toate acestea, pentru periodizarea relativă am folosit sistemul cronologic stabilit de Paul Reinecke, acesta fiind utilizat de majoritatea cercetătorilor până în prezent. Acesta include termenul „Hallstatt” (Ha), însă în zona noastră de studiu nu reflectă conceptul perioadei Hallstatt din Europa de Vest.

În literatura de specialitate românească împărțirea epocii bronzului târziu cunoaște mai multe aspecte. O parte a cercetătorilor consideră că epoca bronzului se termină cu încetarea evoluției culturii Noua, în jurul anului 1200-1150 cal BC. Perioada următoare este încetățenită în terminologia de specialitate ca ”Hallstatt timpuriu,” ”Hallstatt” sau ”culturi hallstattiene”, denumiri care aveau prea puțină legătură cu realitățile culturale din estul Bazinului Carpatic. Un alt curent, care se bazează pe periodizarea culturală din Câmpia Panonică, respectiv pe cea Central-Europeană, consideră că epoca bronzului se termină în perioada Ha B, cu încetarea evoluției clasice a culturii Gáva și apariția unor elemente răsăritene. În acest caz finalul epocii bronzului târziu este plasat pe la 800 cal BC, fiind folosită o perioadizare cvadripartită pentru

toată perioada de bronz târziu. Această periodizare s-a bucurat de un real succes, fiind folosit de noua generație de arheologi ardeleni. În lucrarea prezentă am optat și noi pentru utilizarea acestei periodizări, făcând mai ușoară și transparentă încadrarea și compararea materialului din zona de cercetare cu cele din zonele vestice ale Transilvaniei sau chiar la est de Carpații Răsăriteni.

Pentru definirea manifestărilor din epoca bronzului târziu am folosit termenul de specialitate cultură sau grup cultural. În literatura de specialitate apare tot mai frecvent denumirea de "stil ceramic," care se definește prin ansamblul de atribute ale unui obiect care nu sunt legate de funcționalitatea sau de limitările sale tehnice.

Cadrul lucrării de față reprezintă Depresiunea Târgu Secuiesc, care coincide în mare parte cu bazinul hidrografic al Râului Negru. În lucrarea de față nu am inclus bazinul superior și mijlociua al râului Cașin, afluent al Râului Negru. Depresiunea Târgu Secuiesc (menționat și ca Depresiunea Râului Negru) face parte din Depresiunea Brașovului, fiind cea mai estică componentă a acesteia. Este o microregiune bine delimitată, înconjurată de munți, legându-se de restul Depresiunii Brașovului la sud-vest, prin culoarul de la Reci. Zona studiată acoperă o suprafață de 149884 ha (1498,84 km²).

În a doua parte a capitolului care tratează cadrul geografic este un subcapitol cu o încercare de reconstituire a cadrului natural a zonei de cercetare. Astfel pe baza datelor care ne stau la dispoziție (mai ales din zonele învecinate) se poate constata că în prima parte a perioadei bronzului târziu clima era una relativ caldă. Începând cu secolul 12 î. Chr. se poate observa o răcire și creștere a precipitațiilor, care a fost pusă pe seama unor activități geologice, cum ar fi erupțiile vulcanice. Această schimbare poate fi urmărită și pe plan cultural-arheologic, perioada fiind contemporană cu începutul culturii Gáva, iar pe scară largă cu colapsul culturilor epocii bronzului din zona Egeei.

Pentru aria de cercetare datele sugerează existența zonelor mlăștinoase mult mai întinse decât în prezent. Date concrete pentru defrișări nu există, însă foarte probabil în preajma așezărilor nu erau păduri, precum nu erau nici în preajma așezărilor fortificate, lemnul fiind un element de bază pentru construirea fortificațiilor și a construcțiilor interioare.

Contribuția noastră la istoricul cercetărilor culturilor Noua și Gáva constă în prezentarea detaliată a rezultatelor și informațiilor privind descoperirile din Depresiunea Târgu Secuiesc. Am încercat să adunăm cele mai vechi mențiuni bibliografice, cu privire la descoperirile de acest tip. În ceea ce privește zona studiată, se pot distinge două mari perioade în cercetarea bronzului

târziu: prima ar fi cuprinsă între a doua jumătate a secolului 19 până la sfârșitul celui de-al doilea război mondial, iar cea de a doua din 1945 până în prezent. Trebuie să menționăm că această divizare este una subiectivă, și se bazează mai ales la modul de descoperire a vestigiilor, și anume prin *donatii, descoperiri întâmplătoare*, respectiv prin *săpături arheologice sistematice* sau *de salvare, respectiv periegheze*.

Începutul epocii bronzului târziu în aria Carpaților Răsăriteni este marcat de sfârșitul evoluției culturilor din epoca bronzului mijlociu (culturile Wietenberg, Monteoru, Costișa etc.), pusă pe seama apariției unei populații din zona de silvostepă a ariei nord-pontice, cunoscut ca cultura Noua. Aceste evenimente au loc începând cu secolul XVI cal BC, fiind intensificate în secolul următor. În zona noastră de cercetare populațiile culturii Wietenberg sunt dislocate sau asimilate. Acest impact a dus la dispariția olăriei atât de specifică Transilvaniei, fiind înlocuit de o ceramică mai moderată, mai discretă, cu forme și motive de ornamentare mai săracioase, dar relativ omogenă pe o arie vastă, răspândită între Munții Apuseni și Peninsula Crimeea. Pentru conturarea acestui eveniment în ani calendaristici ne-am folosit de datările radiocarbon. Astfel datele obținute pentru aria de cercetare fac posibilă periodizarea absolută, independentă de alte zone.

Începutul epocii bronzului târziu (**BT I**) în zona cercetată este marcat de apariția culturii Noua. Aceste evenimente au loc începând cu secolul XVI cal BC. În această perioadă ceramica prezintă influențe ale olăriei bronzului mijlociu, marcat de elementele Monteoru târzii. Cu apariția comunităților Noua în Depresiunea Târgu Secuiesc strategia de locuire se schimbă, fenomen care poate fi urmărită mai ales în cazul așezărilor fortificate, care dispar brusc. Cel mai probabil poate fi legat de modul de viață a acestor comunități, reprezentat de creșterea animalelor, cultivarea plantelor și păstoritul. Amplasarea majorității așezărilor pe malul Râului Negru, respectiv al afluenților acestuia sugerează existența rutelor de comunicare pe aceste culoare. Așezările sunt situate în zone cu soluri favorabile pentru agricultură, dar apropierea zonelor de inundare a pârâurilor și Râului Negru face posibilă și pășunatul.

Locuințele cunoscute au o structură asemănătoare celor documentate în aria culturii, fiind construite pe schelet de lemn, cu ziduri de nuiel și lipitură. O altă caracteristică a așezărilor este apariția "cenușarelor", cel mai probabil folosite în cadrul activității cotidiene, fiind totodată și centre comunitare.

În faza clasică a culturii Noua (**BT II** – Noua II), se poate observa o omogenizare a formelor vaselor și a ornamentației pe toată aria de răspândire. Elementele anterioare, mai complexe moștenite din epoca mijlocie a bronzului au dispărut, iar unele tehnici decorative (precum canelurile) au fost adaptate la noile stiluri ceramice, mai simple. În această perioadă sunt înființate majoritatea așezărilor, în multe dintre ele fiind identificate de la unu până la zece ”cenușare.” Perioada respectivă poate fi datat aproximativ între mijlocul secolului XV și începutul secolului XIII cal BC.

Ultima fază de evoluție a culturii Noua (Noua III) reprezintă etapa a treia a epocii bronzului târziu (**BT III**). În termenii cronologiei relative poate fi plasată în perioada Br D-Ha A1, ceea ce înseamnă aproximativ începutul secolului al XIII-lea și prima parte a secolului al XII-lea cal BC. Siturile care pot fi atribuite acestei faze de evoluție, măcar în parte, sunt cele de la Cernat–*Róbert-tag*, Poian–*Kőhát*, Sânzieni–*Táncospad* și –*Urakszerelábja*, respectiv Turia–*Csoboth-telek*. În urma influențelor vestice în aria de răspândire din sud-estul Transilvaniei, alături de formele și motivele ceramice bine cunoscute din faza anterioară, apar și elemente noi. Câte se poate preciza la ora actuală acestea sunt rezultatul unor contacte cu mediul grupului Band-Cugir răspândit în vestul Transilvaniei. Un interesant fenomen este apariția unor piese de metal care la ora actuală sunt considerate că fac apariția începând cu Br D, anume celturile de tip transilvănean și secerile cu cârlig. Evoluția culturii Noua până la mijlocul perioadei Ha A a fost afirmat în repetate rânduri. Deocamdată nu avem date care să contrazică evoluția/supraviețuirea acestei din urmă stil ceramic până la apariția culturii Gáva în a doua jumătate a Ha A. Unele situri-cheie din Depresiunea Târgu Secuiesc, precum cel de la Cernat–*Hegyes* și Reci–*Telek*, par să aibă elemente care sugerează apariția culturii deja în faza I în această parte a Transilvaniei. Totuși, materialul este foarte puțin pentru a trage concluzii cuprinzătoare. Unele elemente par să indice existența unei faze timpurii a culturii Gáva, reprezentat de materialul Gáva Ib după Ciugudean.

Cea de-a patra și ultima fază a epocii bronzului târziu (**BT IV**) este marcată de evoluția ceramicii clasice Gáva. Perioada respectivă este caracterizată de răspândirea ceramicii canelate, forme de vase bitronconice de dimensiuni mari, pe o arie cuprinsă între Tisa și cursul superior al râului Nistru. Iarăși poate fi surprinsă o uniformizare, omogenizare a formelor și motivelor de ornamentare a ceramicii. Acest fenomen se petrece probabil cel mai devreme începând cu a doua parte a secolului al XII-lea cal BC. Totuși lipsa datelor din complexe bine documentate ne

îndeamnă să tratăm această afirmație cu rezerve. Pe lângă transformarea stilului ceramic asistăm și la schimbările petrecute în structura de așezare, precum și la răspândirea unei game variate de unelte și arme din bronz. Structurile de locuire sunt similare pe toată aria de răspândire a culturii. În aria de cercetare apar locuințe de suprafață, documentate mai ales în cadrul așezării de la Cernat–*Hegy*, respectiv bordeie adâncite în așezarea de la Reci–*Telek*.

Sfârșitul epocii bronzului este, deocamdată, dificil de conturat în sud-estul Transilvaniei. Nu există dovezi clare privind evoluția culturii Basarabi, caracteristică pentru Transilvania centrală și vestică. În lumina descoperirilor de la Cernat, reprezentat mai ales de descoperirile de metal, dar și a materialului de la Turia–*Grădina conacului Apor* se poate presupune o evoluție mai îndelungată a culturii Gáva, până în perioada Ha B2-B3. O astfel de încadrare cronologică, sau poate mai târzie poate să reprezinte materialul din situl de la Leț–*Várhegy*, cu material ștampilat în formă de S culcat. Acesta din urmă sit probabil poate fi atribuit fazei Gáva III, conturat de Horia Ciugudean pentru sudul Transilvaniei. Pe baza materialului arheologic este greu de stabilit dacă după finalul perioadei clasice a culturii (final de Ha B1) acesta continuă cu aceleași forme sau este vorba de o altă fază de evoluție.

Cu apariția comunităților Noua în Depresiunea Târgu Secuiesc strategia de locuire, în ceea ce privește mai ales amplasarea așezărilor se schimbă semnificativ. Această schimbare poate fi urmărită mai ales în cazul așezărilor fortificate, care dispar brusc. Dacă în perioada Wietenberg pentru zona de cercetare cunoaștem opt situri situate pe promontorii, atunci pentru cultura Noua nu cunoaștem nici una. Această tendință nu este caracteristică numai zonei de cercetare, ci tot ariei de răspândire. La ora actuală este greu de precizat care a fost motivul abandonării sau nefolosirii a zonelor muntoase. Cel mai probabil poate fi legat de modul de viață a acestor comunități, reprezentat de creșterea animalelor, cultivarea plantelor și pășoritul. Amplasarea majorității așezărilor pe malul Râului Negru, respectiv al afluenților acestuia de gradul 1 sugerează că aceste artere putea să fie și rute de comunicare între alte regiuni. Așezările sunt situate în zone cu soluri favorabile pentru agricultură, dar apropierea zonelor de inundare a pâraurilor și Râului Negru face posibilă și pășunatul.

În ceea ce privește structurile de locuit în așezările studiate sunt puține la număr și cercetate necorespunzător. Din datele care ne stau la dispoziție aceste erau construite pe schelet de lemn, cu împletitură de nuiele și lutuite. Dimensiunea lor era cuprinsă între c. 9 și 16 mp. În interior erau amplasate vetre circulare sau ovale, lutuite.

O altă caracteristică a acestor noi aşezări este existenţa ”cenuşarelor”, prezente sub forma unor pete mai deschise la culoare, de diferite mărimi cuprinse între c. 315 şi 1442 mp. Numărul lor variază de la unu până la zece pe sit, dar în general sunt 2-3 astfel de complexe pe sit. În mai multe rânduri s-a exprimat posibilitatea ca aşezările cunoscute ale culturii să fie sezoniere. Pe seama acestor ocupări periodice a fost pusă şi formarea ”cenuşarelor,” cum precizează şi Eugen Sava. O schimbare în strategia de locuire pare să fie documentat în perioada Noua III. Atunci apar unele aşezări situate în zonele piemontane (*Cernat-Róbert-tag*, *Poian-Kőhát*), mai puţin favorabile agriculturii. Descoperirea în aceste două situri a obiectelor legate de metalurgia bronzului ar putea să indice şi o funcţie diferită de acele aşezări care sunt situate în câmpia depresiunii.

În perioada culturii Gáva poate fi observat o transformare a strategiei de locuire. Apar aşezări fortificate, cu sisteme defensive impunătoare, probabil reşedinţa elitelor locale. Structurile de locuire sunt similare pe toată aria de răspândire a culturii. În aria de cercetare apar locuinţe de suprafaţă, documentate mai ales în cadrul aşezării de la *Cernat-Hegyes*, respectiv bordeie adâncite în aşezarea de la *Reci-Telek*. Fiind vorba de săpături de dimensiuni reduse, este greu de apreciat dacă este vorba de un fenomen general. Totuşi s-ar putea să fie vorba de o strategie de locuire, care sugerează că în zone deschise, şi străbătut de vânturi puternice mai ales în timpul iernii, cum este cazul sitului de la *Reci*, era mai avantajos să construiască locuinţe adâncite. Dată fiind amplasarea fortificaţiei de la *Cernat*, era ferit de vânt, şi oricum ar fi fost mai greu de săpat bordeie în stâncă.

Din punct de vedere numeric aşezările deschise cunoscute la momentul de faţă este aproximativ egal cu cele cunoscute din perioada anterioară, cu excepţia că suprafaţa lor devine mai mare, depăşind adesea 30 ha. Într-un număr redus în cadrul aşezărilor apar şi ”cenuşare.” Deocamdată aceste complexe nu sunt cunoscute din alte aşezări. Nu excludem să fie vorba de supravieţuirea unor tehnologii de subzistenţă, o posibilă continuare a fenomenului de creare a astfel de complexe şi în perioada Gáva.

Discutarea contextului cultural a materialului nu întâmpină probleme, acesta fiind caracteristic culturilor Noua şi Gáva. Probleme apar atunci când vine vorba de periodizarea internă acestor culturi bazat pe ceramică, deoarece marea majoritate a materialului nu a fost separat pe complexe, în mare parte duce lipsă de contexte bine documentate. Astfel datele furnizate sunt mult limitate, şi unele concluzii pot fi înaintate doar ipotetic. Ținând cont de acest

lucru, totuși am încercat să facem o tipologizare și o periodizare a materialului, care în urma cercetărilor viitoare pot fi verificate și nuanțate.

La elaborarea tipologiei diferitelor categorii de artefacte am urmărit cu precădere o abordare funcțională a vestigiilor culturii materiale. Am încercat evitarea tipologizării excesive prin stabilirea multiplelor tipuri și variante de artefacte. Metoda aleasă s-a dovedit în cele din urmă cea mai efektivă fiind mai eficientă decât sistematizarea materialului bazat pe formule matematice folosite de alți cercetători. Am încercat urmărirea evoluției formelor și ornamentelor caracteristice a culturii materiale din zonă.

Pentru sistematizarea materialului ceramic am considerat necesar construirea unei tipologii a formelor și a motivelor de ornamentare, care la rândul lor pot să furnizeze o imagine generală a culturii materiale, dar și posibilitatea de comparare cu alte zone.

Chiar dacă pentru varianta transilvăneană a culturii Noua a fost susținută ideea unei mixturi cu cultura Wietenberg, acesta poate fi urmărit cu greu în zona de cercetare. În sud-estul Transilvaniei în prima fază a culturii Noua apare o ceramică cu influențe puternice împrumutate din olăria culturii Monteoru târziu (NII.D2, NII.D4, NVI.E1-2, NC.2b-c-d, NF.1c, NF.2a, NG.1a), adesea documentate la est de Carpații Orientali. Acest aspect al ceramicii Noua timpurii poate fii surprins cel mai bine în cadrul materialului de la Peteni–*Alsóhatár*. O problemă încă nerezolvată este, dacă aceste motive au fost preluate din aria culturii Monteoru din zona estică a Carpaților de Curbură sau au fost preluate local în bazinul Râului Negru. Existența comunităților Monteoru târzii în interiorul arcului carpatic este sugerat de mai multe descoperiri, precum și unele înmormântări descoperite recent în cadrul sitului de la Sfântu Gheorghe–*Hosszú*. Evident nu putem exclude o conviețuire a comunităților Monteoru târzii cu cele Wietenberg târzii (faza III sau C) în același loc, anume sud-estul Transilvaniei. Trebuie menționate și acele fragmente de vase de tip Wietenberg, care au apărut în cadrul așezărilor Noua în aria de cercetare, aparținând comunităților care încă foloseau ceramica de tip Wietenberg. Contacte cu zona bazinului superior al Tisei sunt reprezentate de câteva fragmente de vase provenite din mediul Suciu de Sus sau Cehăluț.

Într-o perioadă mai recentă, începând cu a doua jumătate a secolului 15 î. Chr. materialul Noua devine mai omogenă, elementele Monteoru târzii sunt reprezentate numai sporadic. Probabil în această perioadă se înmulțesc și așezările cu "cenușare" din bazinul Râului Negru. Ceramica din perioada Noua II conține toate elementele cunoscute din vasta sa zonă de

răspândire. Deși au fost evidențiate anterior unele trăsături locale ale ceramicii, principalele tipuri de vase și motive decorative din Transilvania sunt foarte asemănătoare cu cele identificate în Moldova. Cele mai caracteristice forme de vase sunt oalele cu corp în formă de sac, cu diverse variații. Majoritatea acestor vase sunt decorate cu unul sau două brâuri orizontale, plasate pe gât. Ceramica fină este reprezentată de cești mici sau de dimensiuni medii, cu una sau două toarte arcuite (cești de tip kantharos). Toartele au adesea secțiune triunghiulară, cu sau fără proeminențe în partea superioară. Motivele decorative ale acestui tip de vas sunt realizate prin caneluri orizontale sau oblice, înguste, rar asociate cu impresiuni.

Influențe vestice în perioada culturii Noua sunt documentate la finalul evoluției acestuia. Pentru faza finală dispunem deocamdată de date puține. Materialul ceramic atribuit acestei perioade provine din contexte nesigure. Materialul studiat sugerează că formele ceramice mai vechi, precum diferite variante de oale în formă de sac sau ceștile de tip kantharos, sunt încă prezente, la fel ca și motivele decorative, cum ar fi nervurile alveolate sau tehnica *Besenstrich*. Formele ceramice nou apărute în această fază includ vasele de provizii cu buza evazată (NI.A1-2), acoperite cu barbotină organizată vertical (NH.1a), ceștile bitronconice prevăzute cu o toartă supraînălțată (NIV.B1-4), sau ceștile cu două toarte în bandă, supraînălțate (NV.D3), mai rar prevăzute cu butoane discoidale. Suprafața vaselor uneori sunt acoperite cu striuri, realizate cu un pieptene (NE.1a). Aceste forme și motive nou apărute sugerează contacte și influențe din zona centrală a Transilvaniei, din mediul Cugir-Band. Siturile aparținând acestei perioade, măcar în parte, sunt cele de la Cernat–*Róbert-tag*, Poian–*Kőhát*, Sânzieni–*Táncospad* și –*Urakszerelábja*, respectiv Turia–*Csoboth-telek*. Deocamdată nu avem date care să contrazică evoluția/supraviețuirea acestei din urmă faze până la apariția culturii Gáva în a doua jumătate a Ha A.

Unele situri-cheie din Depresiunea Târgu Secuiesc, precum cel de la Cernat–*Hegyes* și Reci–*Telek*, par să aibă elemente care sugerează apariția culturii Gáva deja în faza I în această parte a Transilvaniei. Totuși, materialul este foarte puțin pentru a trage concluzii ample.

În perioada clasică a culturii Gáva elementele definitorii ale culturii sunt prezente și în bazinul Râului Negru. Perioada respectivă este caracterizată de răspândirea ceramicii canelate, forme de vase bitronconice de dimensiuni mari, pe o arie cuprinsă între Tisa și cursul superior al râului Nistru. Iarăși poate fi surprinsă o uniformizare, omogenizare a formelor și motivelor de ornamentare a ceramicii. Cantitatea redusă de material arheologic descoperit în contexte bine

definite nu permite o analiză cronologică detaliată. În stadiul actual al cercetării ceramicii Gáva în sud-estul Transilvaniei, este dificil de identificat o evoluție clară a acesteia. Majoritatea tipurilor de vase și a motivelor decorative sunt prezente pe perioade îndelungate. Chiar dacă unele tipuri și motive apar într-o anumită perioadă, în alte regiuni ale Transilvaniei acestea pot apărea în intervale cronologice diferite. Considerăm că majoritatea așezărilor pot fi încadrate în perioada clasică a culturii.

Ceramica fazei finale a culturii este greu de identificat. Acesta poate fi conturat mai ales pe criterii tipologice sau prezența unor elemente caracteristice pentru o perioadă mai recentă. Pe lângă elementele cunoscute în perioada anterioară în materialul de la Leț–*Várhegy* apar vase de tip amforă, cu corpul bombat (GII.G1), care o să fie caracteristice și răspândite la finalul epocii bronzului (Ha B2-3), începutul epocii fierului timpuriu (Ha C1). Aceste forme de vase sunt decorate cu caneluri verticale late de câteva centimetrii (GC.3c), nemaîntâlnite până atunci cu o astfel de lățime. Materialul menționat este asociat și cu o strachină decorate cu S-uri imprimate (GC.6e, GH.1b), care începe să fie răspândit în perioada menționată, fiind folosit mai des în epoca fierului. Formele de vase menționate apar și la Turia–*Grădina conacului Apor*. Alte materiale care au analogii mai apropiate în cadrul materialului târziu sau prima epocă a fierului au fost descoperite la Cernat–*Hegyes* și –*Templomdomb*. Ipoteză aceste situri pot fi atribuite măcar parțial perioadei finale a culturii Gáva, dar în lipsa unor date stratigrafice și contextuale aceste date trebuie tratate cu rezerve.

În ceea ce privește zona studiată informațiile cu privire la ritul și ritualul funerar al comunităților epocii bronzului târziu sunt lacunare. Comparat cu perioada bronzului mijlociu, în Depresiunea Târgu Secuiesc nu sunt atestate morminte aparținând cu siguranță culturilor epocii bronzului târziu. În ceea ce privește cultura Noua chiar dacă în literatura de specialitate sunt atestate mai multe posibile morminte, nu există dovezi clare provenite din săpături bine documentate. Este vorba de câteva vase întregi, ajunse în colecția Muzeului Național Secuiesc, considerate de unii cercetători ca vase de ofrande aparținând unor posibile morminte ale culturii.

Ritul și ritualul funerar al culturii Gáva este puțin cunoscut din cauza faptului că descoperirile de acest fel sunt foarte puține la număr, comparat cu numărul așezărilor cunoscute. Acesta este adevărat pentru toată aria culturii. Majoritatea acestora sunt morminte de incinerare în urne, mai rar, mai ales în Bucovina, în Transcarpatia, respectiv în sud-estul Slovaciei, în unele cazuri deasupra mormintelor au fost construite tumuli. În aria noastră de cercetare nu există

vreun sit, care poate fii interpretat ca cimitir sau mormânt propriu-zis. Din situl de la Reci–*Telek* sunt menționate două ”morminte” de incinerăție, în care s-au găsit fragmente de schelete umane arse. Nu excludem ca aceste complexe să fi avut alte destinații, probabil rituale, nu neapărat legat de înmormântări propriu-zise.

La finalul textului am inclus anexele, care nu putea fi introduse în text. Astfel la final este un catalog al descoperirilor aparținând epocii bronzului târziu cunoscute din Depresiunea Târgu Secuiesc. Alte trei anexe sunt tabele care cuprind date despre fiecare așezare, cu dimensiunea și amplasarea acestora, dacă au fost descoperite materiale aparținând perioadelor anterioare epocii bronzului târziu.

Lucrarea prezentă poate fi considerată o etapă dintr-o cercetare mai amplă, o evaluare a cercetărilor mai vechi, care însă aveau la bază un mod de obținere a datelor diferită de ceea în ziua de azi. Totuși, considerăm că datele pe care am reușit să adunăm poate să marcheze direcția cercetărilor viitoare.